

Demeter Novaković prvi hrvatski dagerotipist

Nada Grčević

Samostalni istraživač, Zagreb

Izvorni znanstveni rad UDK 77(497.5)(091)"18"

14. travnja 1996.

Istraživanja kojih smo se bili prihvatili prije tridesetak i više godina odvela su nas do samih početaka fotografije, do vremena kad je u Francuskoj bila pronađena dagerotipija, točnije u godinu 1839, kad je pronalazak bio objavljen i predan javnosti. Već sama činjenica da se upravo u tom trenutku u Parizu našao jedan Zagrepčanin i da je primio poduku od samog izumitelja Jacquesa Mandeua Daguerrea zavrjeduje pažnju. To više što smo mogli utvrditi vjerojatnost da je novo u svojem vještini dobivanja slika na posebnim bakrenim pločama još iste godine primijenio u domovini i da je snimio Zagreb prije no što su bile snimljene mnoge europske metropole.

TRAGOVİ

Proučavajući prošlost fotografije u Hrvatskoj, krenuli smo tragom najranije vijesti, objavljene u "Danici ilirskoj"⁶ travnja 1839., da je u Parizu (7. siječnja 1839.) pred Francuskom akademijom bio najavljen (epohalni) pronalazak dagerotipije. Futuristički je tome bila dodana prognoza da (-) "Tim otkrićem porodit će se čitavo preobraženje u umjetnosti ... kojega sledstva nipošto još te predvideti se nedadu ..."¹

Autorica objavljuje rezultate istraživanja životnog puta prvoga hrvatskog dagerotipista Demetra Novakovića. Iz spisa i dokumenata u zagrebačkom Povijesnom arhivu otkriva da je rođen u Pitomači god. 1786., rekonstruira godine učenja zanata, kao i samostalno trgovačko djelovanje (trgovinu s pijavicama). Na osnovi podatka da je 1839. tražio produženje izravno od Daguerrea, autorica zaključuje da je Novaković došao u Pariz upravo u doba objavljivanja epohalnog otkrića, da je nabavio potrebnu opremu i tako mogao prisustvovati Daguerrovu javnome prikazivanju postupaka 7. rujna 1839. Time se Novaković uključio u prvi, najuži krug Daguerrovih "učenika" i sljedbenika, koji su zatim dagerotipiju pronijeli diljem svijeta, čemu je i sam mnogo pridonio snimajući još iste godine u Zagrebu, te iduće, 1840. u Beogradu.

Nakon završetka kratke, ali za hrvatsku kulturnu povijest neobično važne dagerotipske epizode, autorica prati arhivske spise o Novakovićevim novim i riskantnim trgovačkim pothvatima koji mu donose materijalnu propast, te umire u neimaštini g. 1845. u Zagrebu.

Nakon toga prvog oduševljenja dagerotipijom, urednici "Danice" nisu začudo nikad više poklonili pažnju novom izumu, pa je čak i pojava prvoga našeg čovjeka koji se još iste godine poslužio dagerotipijom u praksi, ostala bez odjeka. Podatak o tom našem prvom dagerotipistu objavio je u domovini tek 19 godina poslije Ivan Kukuljević Sakcinski u svojem "Slovníku umjetnikah jugoslavenskih" (Zagreb, 1858.). Na svojstven mu lapidaran način "Novaković N., slikar i daguerotipista, bavio se oko godine 1839. u Parizu, odkuda je godine 1840. došao u Zagreb, te je snimio više zagrebačkih okolicah, koje je putem dagerotipije umnožio." Usprkos očitom nepoznavanju unikatnoga procesa dagerotipije, koja je u to vrijeme već bila ustupila mjesto fotografiji na papiru,² pa i nepoznavanja Novakovićeva

¹"Najznatnije otkriće našega vremena", Danica ilirska, br 14, 6. V. 1839., str. 55.

²Dagerotipija se u Zagrebu, kao i u Europi, održala samo desetak godina, a potom ju je zamijenila kalotipija, odnosno fotografija.

punog imena, a i zvanja, Kukuljević nam je u tih nekoliko redaka, makar i s netočnim podacima dao prvi, i za duže vrijeme jedini trag o početku dagerotipije u Hrvatskoj.

Šezdesetak godina poslije, na Kukuljevićev podatak upozorio je dr. Josip Matasović u članku "Nekoliko daguerreotypija" objavljenom u "Narodnoj starini" (Zagreb, 1922.), a tri godine kasnije citirao ga je i Emilij Laszowsky u alamanahu "Znameniti i zaslužni Hrvati" (Zagreb, 1925.). U tadašnjemu pomanjkanju svakoga drugog izvora i mi smo ga uvrstili u rad o fotografiji devetnaestog stoljeća u Hrvatskoj 1965. Samo kao N. Novakovića, isto kao i sljedeće godine u katalog izložbe "100 godina fotografije u Hrvatskoj".³ Tražeći u zagrebačkom Povijesnom arhivu imena svih Novakovića koji su bili upisani u 19. stoljeću, ustanovili smo da ni jedno od petnaestak imena ne počinje slovom N, te smo bili uvjereni da to zapravo znači N(omen nescio), što smo kasnije i objavili.⁴

Na novi trag u istraživanju upozorio nas je godine 1978. dr. Ivan Bach, koji je u zagrebačkom Povijesnom arhivu uočio spis od 12. travnja 1839., u kojem stoji da zagrebački trgovac Demeter Novaković traži produženje putovnice za Francusku, Englesku i Tursku kako bi mogao nastaviti trgovanje pijavicama.⁵ Bio je to neobično važan novi podatak, jer je uz otkrivanje punog imena upućivao na vjerojatnost da je baš taj Demeter Novaković zaista mogao boraviti u Parizu upravo u trenutku objavljivanja i prezentacije Daguerreova postupka 19. kolovoza 1839. Tamo je odmah mogao nabaviti potrebnu aparaturu, kao i tiskani priručnik o postupku, a primiti i praktičnu poduku u rukovanju tada još vrlo primitivnom kamerom i uređajima za razvijanje.⁶

Te se godine klupko zaista počelo odmatati, jer sa naišla na još jedan trag, i to preko američkoga stručnog časopisa "The History of Photography", s kojim sam tada već i sama surađivala. U broju od siječnja 1978. objavljen je pod naslovom "Early Photographs in Eastern Europe - Hungary" opširan esej mađarskog povjesničara fotografije Karolyja Karlovitsa, koji je u dijelu teksta o dagerotipiji spomenuo jedan podatak iz članka u peštanskom tjedniku "Der Spiegel" od 25. siječnja 1840., u kojem se kaže da je neki trgovac imenom Novakovics napravio nekoliko fotografija u Zagrebu nakon što se vratio iz Pariza gdje je bio primio poduku od samoga Daguerrea.⁷

Taj je podatak osobito važan ponajprije zbog datuma kada je bio objavljen, jer je to jasno upućivalo na to da su spomenute snimke, o kojima časopis izvješćuje na samom početku godine 1840. Činjenica da bi Novaković s tadašnjom Daguerreovom opremom teško mogao snimati u kratkim i mračnim zimskim danima poduprla je našu tezu, pa sam u knjizi "Fotografija devetnaestog stoljeća u Hrvatskoj" (1981.) moga objaviti da početke dagerotipije u Hrvatskoj treba tražiti u godini 1839.⁸

Još jedan trag o Novakovićevoj dagerotipskoj djelatnosti nalazi se u članku koji mi je (bez naznake novina i datuma) poslao g. A. Palović iz Beograda. Slično se zatim moglo čitati i u tekstu kataloga izložbe "Fotografija kod

Srba 1839-1989" (Beograd, 1991.), u kojem se spominje članak iz peštanskih "Serbskih narodnih novina" od 12. svibnja 1840., po kojem je Novaković, ali sada uz ime Dimitrije (očito naš Demeter), stekao znanje o fotografije godine 1839. u Parizu od samog Daguerrea, te 1840. snimio Beograd i u travnju poklonio jednu snimku knezu Mihailu.⁹ Nakon toga o njemu se nije više ništa čulo.

Činjenica da su iz vremena Novakovićeve dagerotipske djelatnosti do nas doprle samo dvije vjerodostojne vijesti i da obje govore o samo dvjema godinama aktivnosti (1839.-1840.) ponukala me je da o njegovu životnom putu, prije i poslije ovoga značajnog dagerotipskog interludija pokušam saznati što je moguće više. U zagrebačkom Povijesnom arhivu¹⁰ otkrivalo se dosta dokumenata koji su vodili sve dublje u početke devetnaestog stoljeća i do najranijega spominjanja Novakovićeve imena - do godine 1802. Posebno bi bili zanimljivi spisi iz doba njegove dagerotipske djelatnosti 1839. i 1840., ali, na žalost na naše veliko iznenađenje, ni u dokumentima iz tih godina, kao ni u kasnijima dagerotipija - a upravo je po njoj Novaković važan za hrvatsku kulturnu povijest - nije nigdje ni jednom riječju spomenuta.

Da preko toga važnog razdoblja ne prijedemo olako, pokušat ću, kad već nemamo sačuvanih slika, zamisliti kakve su one mogle biti kakve su mogle biti sprave kojima je raspolagao, i rekonstruirati prilike u kojima je Novaković ušao u svijet dagerotipije.

³ *Fotografija XIX stoljeća u Hrvatskoj*, 1965., magistarski rad na Filozofskom fakultetu u Zagrebu; katalog izložbe "100 godina fotografije u Hrvatskoj (1840-1940.)", IX.-X:1966. u Muzeju za umjetnost i obrt u Zagrebu.

⁴ N. Grčević, *Fotografija devetnaestog stoljeća u Hrvatskoj*, Zagreb, 1981., str. 13.

⁵ *Acta politica*, spis br. 1588 od 12. IV. 1839., Povijesni arhiv u Zagrebu (u daljnjem tekstu: PAZ). Spoznaja da je Novaković trgovac pijavicama ponukalo me je da ga povežem s Josephom (jednim od 16 prezimena Novaković zapisanih među građanima Zagreba do toga vremena), koji je bio kirurg (*chirurgus*) i kao takav vjerojatno je trebao pijavice. Daljnja istraživanja ubrzo su pokazala da je to bio pogrešan put.

⁶ Prema novijim istraživanjima redoslijed tiskanja brošure, objavljivanja i demonstracije postupka nešto je izmijenjen, pa ga ukratko iznosimo. Daguerreov postupak službeno je objavljen u Parizu 19. VIII. 1839. na zajedničkoj sjednici Akademije znanosti i Umjetnička akademije. Sjednica se održavala u Francuskom institutu, a objavu je izvršio fizičar François Arago u obliku predavanja iznoseći iscrpan opis postupka koji se već sljedećeg dana mogao pročitati u dnevnome tisku. Budući da predavanje zbog nepovoljnih vremenskih uvjeta nije bilo popraćeno i zornim izvođenjem toga dosta kompliciranog postupka, Daguerre ga je izveo nešto kasnije, i to u tri navrata. Prilikom prvog izvođenja (7. IX.) posjetio ci su već došli s Daguerreovom knjižicom "Historique et description des procedes du daguerreotype et du diorama" upravo izašlom iz tiska. Izdavač je bio Alphonse Giroux, koji je također bio ovlašten za proizvodnju aparata i cijele opreme za dagerotipiju pod nadzorom Daguerrea i, prema ugovoru od 22. VI. 1839., s njegovim potpisom (Pierre Harmant, *Daguerre's Manual, History of Photography*, I. 1977., str. 79-83; R. De-

TEHNIČKE MOGUĆNOSTI RANE DAGEROTIPIJE

Dvadesete i tridesete godine 19. stoljeća bile su godine otkrivanja i eksperimentiranja s materijalima osjetljivima na svjetlo, a sve radi ostvarenja stoljetnih težnji za trajnim zadržavanjem optičke slike dobivene s pomoću *camere obscurae*. Do prvih rezultata došao je još u dvadesetim godinama Francuz Nicephore Niepce, ali su daljnji intenzivni naponi na usavršavanju postupaka primjenjivih u praksi kulminirali tek godine 1839. gotovo istodobno najavom dvaju potpuno divergentnih pristupa dobivanja fotografske slike. Dana 7. siječnja 1839. najavio je Francuz Louis Jacques Mande Daguerre postupak s unikatnim slikama na posebnim bakrenim pločama, po njemu zvanim dagerotipija, a već 30. siječnja najavio je Englez Henry Fox Talbot postupak kalotipije s negativom i pozitivom na papiru, po kojem su se slike mogle umnožavati. Budući da Daguerreov izum nije bio zaštićen patentom (poput Talbotova), a bio je i prvi dovršen za praktičnu uporabu, mogao je već 19. kolovoza 1839. biti objavljen pred Francuskom akademijom znanosti i u ime Francuske predan na uporabu svjetskoj javnosti.¹¹

Kako se već iz prijašnjih podatakazna da je postupak dagerotipije Novaković naučio kod samog Daguerrea, možemo pretpostaviti što je tamo mogao saznati, ali i sa sigurnošću utvrditi s kakvom se opremom tada mogao služiti.

Prvu je informaciju o postupku mogao naći odmah nakon javne objave postupka u dnevnome tisku, a nešto poslije i u Daguerreovu priručniku "Historique et description des procedes du daguerreotype et du diorama" koji je bio tiskan do 7. rujna 1839.¹² U njemu su bile opisane sve

1. Daguerreov aparat za ploče vel. 16,4 x 21,6 cm, proizveden u kolovozu 1839. godine u Parizu

faze postupka koji je isprva bio dosta kompliciran. Trebalo je najprije nabaviti već gotove posebne bakrene ploče i u posebnoj ih kutiji izložiti jednim parama kako bi se na površini stvorio svjetlosnoosjetljivi srebrni jodid. Nakon osvjetljenja u fotoaparatu (ekspozicije) trebalo je latentnu sliku razviti u drugoj kutiji s pomoću zagrijanih živinih para, potom je fiksirati natrijevim hiposulfitom i najzad ispirati u mnogo vruće destilirane vode. Kod Daguerrea je mogao vidjeti u praksi kako se radi s njegovom kamerom i kako se razvijaju ploče, pa je poslije i samostalno bio kadar snimiti koju pokusnu snimku. Prema tome Novaković se našao u krugu prvih pariških entuzijasta, ali i prvih dagerotipista koji su snimali u Parizu.

Daguerreova kamera, kojom se tada služio, sastojala se od dviju drvenih kutija od kojih se stražnji dio s mutnim staklom za izoštravanje slike uvlačio u prednji dio s pričvršćenim objektivom, a bila je vličine 31,2 x 37,7 x 52 cm. Prve su kamere bile numerirane i potpisane, a proizvodio ih je pod Daguerreovim nadzorom Alphonse Giroux. Bile su predviđene za ploče formata 16,4 x 21,6 cm. Objektori, koje je za te prve aparate proizvodio optičar Lerebours, bili su, na žalost, veoma slabe kakvoće. Imali su žarišnu daljinu 15 cm i toliko slabu svjetlosnu jačinu (F 16) da su zahtijevali ekspozicije od 15 do 20 minuta pri punom suncu, pa stoga nisu bili pogodni za snimanje portreta.

Uz ovakav fotoaparat bila je potrebna još i veća drvena kutija za jodiranje, te slična kutija sa živom, termometrom i špiritusnom lampom. Takva oprema, koju je tada Novaković jedino mogao nabaviti, bila je teška oko 50 kg, a cijena joj je koštanja tada bila pozamašnih 350 ili čak 400 franaka, što je za njegovo tadašnje imovinsko stanje bio veliki izdatak.¹³ Zanima nas, svakako, kakve je rezultate u

rek Wood, *The Arrival of the Daguerreotype in New York*, (England), 1944., str. 1-3).

⁷ Tekst K. Karlovitsa glasi: "At the beginning of 1840, the newspapers reported that a businessman called Novakovic had made some photographs in Zagreba (today Zagreb in Yugoslavia), after having returned from Paris where he had been instructed by Daguerre." (Karoly Karlovits, Hungary, *History of Photography*, I. 1978., str. 55.)

⁸ Vidi bilješku 4.

⁹ A. S. Pavlović, *Prvo snimanje Beograda dagerotipom i Dimitrije Novaković*, Zbornik istorijskog muzeja, Beograd, 1982, str. 226. U članku je tiskan podatak iz Serbskih narodnih novina, pa ga prenosimo u cijelosti: "Prošaste godine bavio je se G. Dimit. Novaković, srbn, trgovac, rodom iz Zagreba poslom svojim u Parizu i tamo je u udivljenja dostojnu onu baštinu, likove različitih predmeta sunačnim tracima izobražavati naučio od samog otca veštine ove G. Dagera. On je se ovo dana ovd bavio, i snimio je neku čast Beograda na posebnij list bakra. Snimak taj podneo je Nj. Svetlosti gospodaru Mihajlu Srbije knjazu na dar, a mnogima je ovdje ne samo mašinu, nego i samu veštinu pokazivao, i to s velikom njemu svojstvenu učtivostju i blagodušjem. I Serblji dakle imaju već jednog sina upoznatog s ovom veštinom, koja je po pravdi udivljenje Evrope na sebe privukla." (Serbske narodne novine, br. 37, Pešta, 12. V. 1840.)

¹⁰ Ovom prilikom zahvaljujem Povijesnom arhivu u Zagrebu, stručnim suradnicima, te posebno g. Grabaru na svesrdnoj i ljubaznoj suradnji pri istraživanju ove opsežne građe.

¹¹ Vidjeti bilješku 6.

¹² Isto.

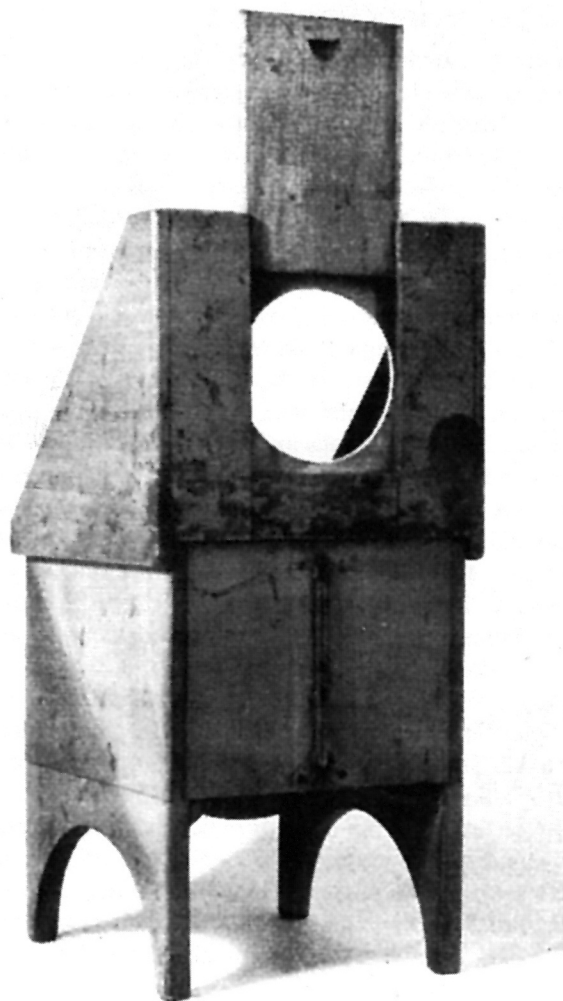
¹³ Podatci o kameri i o postupku prema: R. Lecuyer, *Histoire de la photographie*, Paris, 1945.; B. Newhall, *The History of Photography*, New York, 1949.

2. Objektiv optičara Lereboursa proizveden za Daguerreov aparat 1839. godine

tim ranim danima Novaković mogao postići takvom opremom. Sudeći po sačuvanim Daguerreovim panoramama Pariza iz godine 1839. od kojih jednu objavljuje u prilogu, možemo zamisliti kako su mogle izgledati prve Novakovićeve slike s obzirom na spomenute tehničke mogućnosti. One snimljene u nas, svakako su mogle biti samo pjezaži, što možemo zaključiti i iz Kukuljevićeva navoda da je snimio "nekoliko zagrebačkih okolica", ali motivi nisu nigdje spomenuti. Jedino možemo reći, a to je uostalom dagerotipiji imanentno, da su te slike imale obrnute strane poput odraza u zrcalu. Površina im je bila potpuno glatka, a unikatni pozitivni koje je trebalo promatrati pod malim kutom bili su bogati detaljima i nijansama svijetlih i tamnih tonova. Da bi se sačuvale od oštećenja morale su se zaštititi staklom, a budući su bile osjetljive i na svjetlo, trebalo ih je čuvati u tami ili u posebnim spremnicima.¹⁴ S tim u svezi moguće je pretpostaviti da se njegovi radovi nisu sačuvali možda upravo zbog te osjetljivosti ili neadekvatnog čuvanja no činjenica da su se sačuvale vjerodostojne vijesti iz doba njihova nastanka dostatna je da mu poklonimo punu pažnju.

Već samome prisutnošću u Daguerreovu pariškome krugu u prvi danima i mjesecima afirmacije epohalnog izuma koji je uzbudio duhove svijeta, a ne samo Pariza, a onda posebno i zato što je prenio pronalazak daleko izvan Francuske, sve do Zagreba i potom Beograda (a možda još i dalje do Turske), Demeter Novaković s punim je pravom zaslužio da mu se dade istaknuto mjesto među širiteljima novoga medija.

3. Kutija za živu iz 1839. godine, sastavni dio opreme za dagerotipiju

¹⁴ Isto, n. dj.

¹⁵ *Knjiga građana 1733-1864*, na str. 114. ima 3. veljače 1815. pod rednim brojem 7 zapisano uz ime Demetrius Novakovich, da je po narodnosti Croata, u dobi od 29 godina, oženjen, a po zanimanju trgovac (*quaestor*). Iz toga slijedi da je Novaković rođen 1786. (PAZ). Rodno mjesto Pitomača spomenuto je u potvrdi koju je 26. kolovoza 1807. napisao T. Margetić iz Ivanića, a ova je priložena uz spis br. 1378 od 7. VI. 1814., PAZ.

¹⁶ Podatci su uzeti iz triju dokumenata koja Demeter Novaković prilaže u ovjerenim prijepisima uz molbu za otvaranje dućana (*Acta politica*, spis br. 1378, od 7. VI. 1814., PAZ). Treba upozoriti na to da će se ime Sukanić pojavljivati i kao Suknaić. Tako Novaković navodi da je radio "apud Cyrilum Szukanits", a na priloženu prijepisu potvrde od 27. VIII. 1811. potpis je "Ciril Szuknaich".

¹⁷ Barbara Panisich udaje se 22. IX. 1813. (*Protocollum actorum magistratuum 1816*, str 250, br. 542, PAZ).

¹⁸ *Acta politica*, spis br. 1425 od 14. VI. 1814., PAZ.

¹⁹ *Acta pol.*, spis br. 390 od 3. II. 1815.; *Knjiga građana 1733-1864*, str. 114, PAZ.

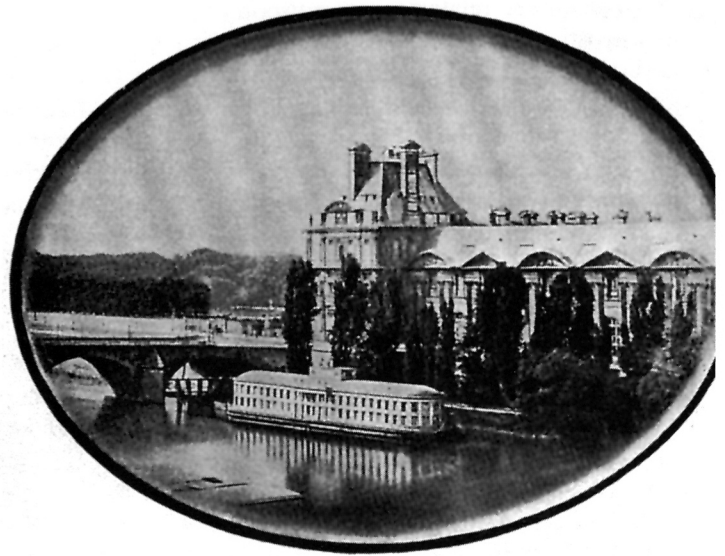
ŽIVOT

U očitom kontrastu prema blistavoj dagerotipskoj epizodi Novakovićev je život ostajao u sjeni, pa ga, zahvaljujući velikome broju tek sada pronađenih i proučenih dokumenata, iznosimo na svjetlo dana. U Povijesnom arhivu u Zagrebu sačuvani su razni podatci, u protokolima sjednica gradske uprave, kao i u pojedinim spisima (neki i vlastoručno potpisanim) o njegovoj trgovačkoj aktivnosti započetoj u drugom desetljeću 19. stoljeća, koja je trajala sve do kraja njegova života godine 1845. Pred nama se pokazuje čitav jedan život pun nastojanja prema napretku, ali često i borbe za goli opstanak. Podatci su pisani jezikom starih spisa na latinskom i njemačkom, ali i na arhaičnome hrvatskom (čak iz 1807.). Novakovićeve molbe većinom su pisane na njemačkom, a rukopis mu je kaligrafski i odmah prepoznatljiv. Njegovo je ime zapisano u spisima pisanim latinskim jezikom kao *Demetrius*, a u spisima na njemačkom kao *Demeter*, dok mu je vlastoručni potpis gotovo uvijek *Demetter Novakovich*. Iz prikupljenih podataka mogao se donekle rekonstruirati gotovo čitav tijek njegova života koji ovdje iznosimo.

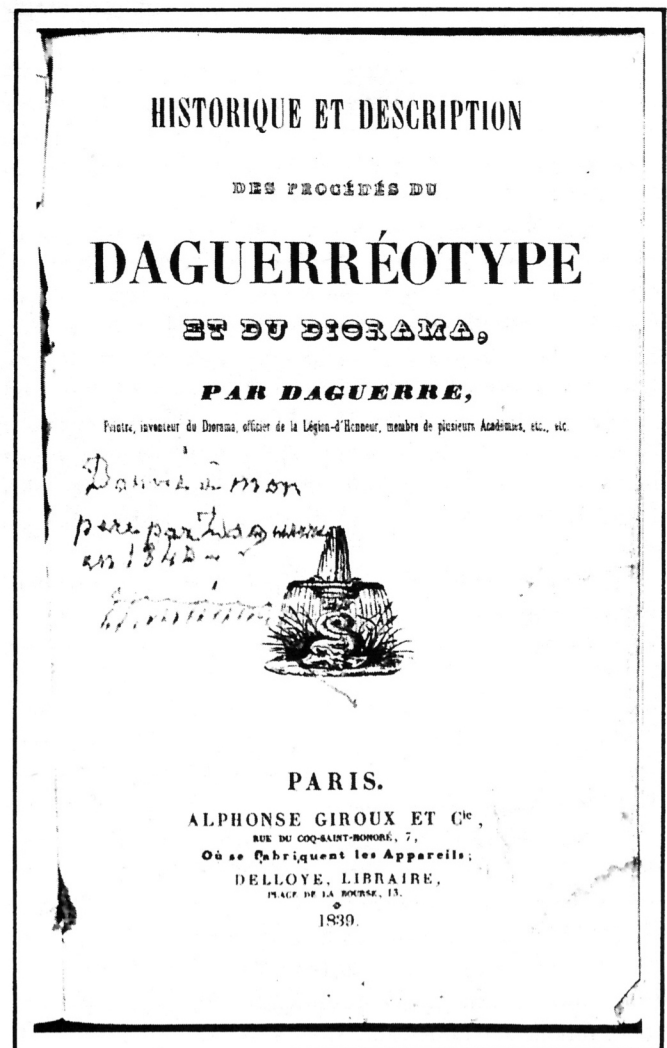
Demeter Novaković rođen je u Pitomači godine 1786.¹⁵ Kao mladić dolazi 1802. u Ivanić trgovcu Tomasu Margetiću. Stekavši u tri godine potrebno znanje, ostaje još dvije godine kao pomoćnik kod istog gazde. Nakon toga 1807. odlazi u Zagreb i s Margetićevom preporukom zapošljava se najprije u dućanu Cirila Sukanića (Suknaića?) kod kojega ostaje četiri godine, a zatim još dvije godine radi kao kalfa u dućanu Daniela Jakšića.¹⁶

Novakovićevi poslodavci bili su njime vrlo zadovoljni i ističu njegovo primjerno vladanje, poslušnost i marljivost, što se vidi iz tada uobičajenih otpusnih potvrda. Posao u Zagrebu omogućuje mu i neku uštedevinu, pa počinje pomišljati o osamostaljenju, kao i o osnutku obitelji. Već godine 1813. ženi se zagrepčankom Barbarom Panisić,¹⁷ a godinu poslije upućuje molbu zagrebačkom Gradskom magistratu da mu odobri otvaranje i vođenje trgovačke radnje. Uz molbu prilaže potvrdu bivšeg poslodavca Cirila Sukanića koji svjedoči da je "...szeby kroz szvoj trud pravichno priszkrbil vu Sumy fr. 4800 ..." i da tu sumu "...szvog pravog Capitala vu rukah Szvojima..." ima. Ta mu je molba odmah na sljedećoj sjednici Magistrata, 7. lipnja 1814., pozitivno riješena i on već 14. lipnja otvara vlastiti dućan.¹⁸ Sljedeći Novakovićev korak opet je jedna molba upućena Magistratu, ovoga puta da ga kooptira među stalne građane, ističući svoje sredeno imovinsko stanje, moralne kvalitete, te ženidbu Zagrepčankom. I ta mu je molba odmah riješena tako da 3. veljače 1815. Demeter Novaković postaje građaninom grada Zagreba,¹⁹ što će u kasnim dokumentima gotovo uvijek bilježiti uz ime kao: *Demetter Novakovich, Burger*.

4. Prva stranica Daguerreova priručnika tiskanog početkom rujna 1839. godine u Parizu

5. Daguerre: Tuileries et la Seine. Dagerotipija snimljena u Parizu 7. rujna 1839. iz Palais d'Orsay

Novakovićev relativno nagao uspon odraz je prije svega marljivosti, ali i poduzetničkog duha koji će ga katkad navesti da se upusti u veće trgovačke rizike, a ti će onda jednom rezultirati teškim neuspjehom, a drugi put će ga pak dovesti do Pariza i Daguerrea, pa i do srpskoga kneza Mihaila. Od samog početka Noavković posluje s nekim zagrebačkim trgovcima koji ga i kreditiraju, a među njima će još niz godina biti i njegov bivši gazda Sukanić,²⁰ što znači da je vjerovao u njegove sposobnosti. No, već početkom godine 1816. nastaju prve neprilike u poslovanju. Tada mu, naime, zbog krijumčarenja neke robe preko ljubljanske granice bude sekvstriran dućan i popisana roba.²¹ On sam, pišući o tom događaju, kaže: "... izgubio sam veliku vrijednost u različitoj robi, bio sam još osim toga osuđen na značajnu novčanu kaznu i već potom na godišnje otplaćivanje jednog dijela".²² Bio je to težak udarac od kojega se dugo neće moći oporaviti. Tu odmah priskače supruga i pokušava spasiti bar svoj dio iz sekvstrirane robe.²³ Njezina pomoć u Demetrovu daljnjem trgovanju i dalje je prisutna, a napose će se zapaziti u još jednoj za njih teškoj godini 1823., kada će se u zagrebačkoj Gradskoj upravi poslovanja bračnog para zabilježiti u neobično mnogo, čak 36 dokumenata. U jednom od tih spisa Barbara se potpisuje kao "Gremialis Civis & Merkatix".²⁴

Jedna od važnijih godina u Novakovićevu poslovanju svakako je bila 1829., kada je u Parizu stupio u kontakt s tamošnjim trgovcem Franzom Beckerom i započeo trgovati s pijavicama. Tada je to bio, čini se, dobar posao jer su ranarnici, odnosno liječnici, često primjenjivali pijavice u liječenju, a Novakoviću je to bila prilika da proširi poslovanje i kako sam kaže time "pribavi sebi više sredstava za život".²⁵ Od tada počinju njegova česta putovanja u Francusku, a u zemlji sklapa dugogodišnje ugovore za ulog pijavica, i to s Vojnom graničnom oblašću u Lici, te isto tako u Varaždinu.²⁶ Za takav posao ubrzo će mu na putovanjima biti potreban pomoćnik, a to će opet biti njegova supruga Barbara, pa će tako i za nju morati tražiti putovnicu. Isprva su to bile molbe samo za Francusku (1832.), a poslije još i za Englesku i Tursku (1838., 1839.).²⁷

Koliko god je trgovanjepijavicama dobro krenulo, ipak uskoro nastaju za Novakovića neke neprilike, i to već sa samim Beckerom koji mu više od godine dana izbjegava dati obračun zajedničkog poslovanja.²⁸ Zatim nastaje neki nesporazum s bečkim kirurgom Ferdinandom Mehrerom,²⁹ a račun i za ulov pijavica iz Varaždina i iz Like stalno pristižu. Stoga i nije čudno što se Noavković 1835. obraća zagrebačkom Magistratu opisujući svoj teški položaj još od 1816., kada je zbog krijumčarenja izgubio ne samo veliku vrijednost u robi nego je bio osuđen na neobično veliku novčanu kaznu koju još uvijek mora godišnje otplaćivati, a sada je, zbog već poodmaklih godina, kao i zbog opće teške situacije, njegova zarada ograničena. On navodi kako može samo "... mit ausserordentlichen Anstrengung kaum ... nothwendigsten Lebensunterhalt gewaren" (s izvanrednim

naporom jedva pribaviti najnužnije za život).³⁰ Moli stoga Magistrat da mu izda potvrdu siromaštva kako bi kod ljubljanske Uprave prihoda mogao tražiti ukidanje daljnjeg otplaćivanja kazne. Nije nam poznato kada je Novaković poslao takvu molbu u Ljubljanu, ali znamo da je taj slučaj, napokon, riješen tek godine 1839. na sjednici Poglavarstva održanoj 10. svibnja.³¹ Od tada, čini se, slijede za Novakovića nešto bolji dani. Nastavlja trgovanje pijavicama i budući da mu je putovnica od prethodne godine istekla, moli 12. travnja 1839. novu, i za sebe, i za pomoćnika (Barbaru), i to opet na godinu dana za Francusku, Englesku i Tursku.³² Na sjednici održanoj još istog dana, nakon što je zaključilo da nema nikakvih zapreka, Poglavarstvo je odobrilo (kao mjesna jurisdikcija) da mu Direkcija za putovnice izdat traženu ispravu.³³ Tako je Novaković najzad bio oslobođen dugogodišnjega plaćanja kazne i mogao je s novom putovnicom, zajedno sa suprugom, otputovati u Pariz vjerojatno već do kolovoza 1839.³⁴

Tim putovanjem i svime što je slijedilo, ušao je dotad anonimni zagrebački trgovac Demeter Novaković u našu i ne samo našu kulturnu povijest. U Pariz je stigao upravo u dane kada je uzbuđenje zbog objavljivanja epohalnog otkrića dagerotipije bilo na vrhuncu. Daguerre je, doduše, svoj novi postupak najavio još u siječnju 1839. (o čemu je i zagrebačka "Danica ilirska" donijela vijest o broju od 6. travnja 1839.), ali je do javnog objavljivanja i opisivanja postupka trebalo pričekati još sedam mjeseci, kada je

²⁰ Sukanić je u aktivi prema Novakoviću još 1819., a i godine 1823. (Acta pol. spisi br. 1700 od 22. VI. 1819. i br. 211 od 28. I 1823., PAZ).

²¹ Acta pol., spisi iz godine 1816., br. 765 od 19. III.; br. 801 od 22. III.; br. 846 od 26. III. i br. 919 od 3. IV., PAZ.

²² U spisu upućenu Magistratu 17. III. 1835. Novaković, uz ostalo, piše: "Bei jener Gelegenheit als ich im Jahre 1816. durch den in laybach geschehenen Contraband das Ungluck hatte, einen Grossen Werth an Verscheidenen Waaren zu verliieren, wurde ich noch uber diess zu einen sehr bedeutenden Geld-Straffe verurtheilt, und hierauf bereits einen Theil in Jarlichen Ratten bezahlt..." (Acta pol. br. 1098/1835., PAZ).

²³ Acta pol., spis br. 801 od 22. III. 1816., PAZ.

²⁴ Acta pol., spis br. 236 od 31. I. 1823., PAZ.

²⁵ Molbu upućenu Magistratu 24. srpnja 1832. Novaković započinje: "Um meinen bekanten Blut Igel-Gescheften nach Frankreich, welche ich seit mehreren Jahren unterhalte mehr leben zu Verschaffen..." (Acta pol., spis br. 2108/1832., PAZ.)

²⁶ Acta pol. spisi br. 3929 od 26. XI. 1830.; br. 2966 od 21. X. 1834., PAZ.

²⁷ Acta pol., spisi br. 2108 od 24. VII. 1832.; br. 912 od 16. III. 1838.; br. 1588 od 12. IV. 1839.; Protocollum fassionum 1838, br. 912, PAZ.

²⁸ Acta pol. spisi br. 9725 od 9. XI. 1830.; br. 376 od 3. II. 1832.; br. 430 od 10. II. 1832.; br. 532 od 14. II. 1832., PAZ.

²⁹ Acta pol., spis br. 1447 od 24. IV. 1829., PAZ.

³⁰ Vidjeti bilješku 22.

³¹ Na osnovi računa Uprave prihoda u Ljubljani od 18. veljače 1839. uputila je Carsko-kraljevska sjedinjena ilirska komora uprava prihoda, 27. travnja iste godine Zagrebačkoj županiji notu (račun) s molbom da od Demetra Novakovića s naplati 4 forinte i 11 krajcara za pristojbu, biljeg i druge troškove u vezi s dvorskim izvještajem radi otpisivanja

Je li tome naglom poboljšanju Novakovićeva ekonomskog stanja pridonio prestanak dugogodišnjeg otplaćivanja novčane kazne, teško je reći. Činjenica je da je, zbrinuvši na taj način suprugu, imao slobodnije ruke upustiti se u nove trgovačke rizike.

U svibnju 1842. traži Demeter Novaković novu putovnicu, opet na godinu dana, za Francusku, Englesku i Tursku, a ovoga puta još i za Prusku. Za pomoćnika, namjesto supruge, uzima nekog Johanna Gallana.⁴⁰ Iduće dvije godine opet je odsutan iz Zagreba i zadržava se trgujući negdje na slavonskoj vojnoj granici.⁴¹ Ubrzo napušta trgovanje pijavicama, jer njegovu pozornost privlači nov posao s potašom koju bi mogao nabavljati u susjednoj Srbiji. Zbog toga se povezuje s Jovanom Adamovićem iz Mitrovice i bivšim srbijanskim ministrom Radoševićem,⁴² a onda nalazi i bačvara koji ga može opskrbljivati potrebnim bačvama, pa posao dobro kreće. Nadajući se još većem uspjehu, Novaković u taj posao ulaže sav raspoloživ novac, i to kako kaže "do posljednjeg novčića".⁴³ No, ubrzo doživljava veliko razočaranje, jer njegovi dobavljači potaše iz Srbije nisu bili od riječi i sporuka robe počinje zapinjati. Uz tu nepriliku još i teško oboli, pa se u proljeće 1845. vraća kući. Bolujući tako u Zagrebu, suočen je sa sve učestalijim zahtjevima vjerovnika. U takvoj situaciji njemu ne preostaje drugo nego da pokuša odgađati plaćanja dugova. Još tijekom boravka u Zemunu, na pismo koje mu u travnju piše iz Mitrovice njegov poslovni partner i prijatelj Demeter Zagla, Novaković se ispričava zbog toga što ne može vratiti dug jer je u teškoj situaciji zbog trgovine "fatalnom potašom", ali ga uvjerava da će, čim potašu preuzme i proslijedi je stanovitom gospodinu Wolheimu, odmah i s velikom zahvalnošću namiriti njegovo potraživanje.⁴⁴

Nešto poslije pristiže Novakoviću u Zagreb (preko Magistrata) zahtjev njegova bačvara Mihaila Brennera iz Mitrovice za podmirenje neisplaćenih računa,⁴⁵ a stiže mu i obračun od Varaždinske vojne uprave za zaostatke još iz vremena trgovanja pijavicama.⁴⁶

Početkom kolovoza njegov poslovni drug D. Zagla ponovno mu šalje pisanu opomenu, ovoga puta po Georgu Gavelli, te traži namirenje već spomenutoga duga u roku od osam dana.⁴⁷ Novaković priznaje dug i to traženje smatra potpuno opravdanim, pa u pisanu odgovoru Zagli, upućenu iz Zagreba 10. kolovoza 1845., pokušava navesti razloge zbog kojih, uz najbolju volju, nije u mogućnosti udovoljiti tim zahtjevima. Navodi kako je njegov proces u Srbiji, nakon što je časno prošao u svim srpskim sudskim ustanovama kao i kod samoga kneza, nastupio neočekivani i za njega nepovoljni obrat. Svjestan je da je tome pridonijela i njegova teška bolest zbog koje protekla četiri mjeseca nije mogao nadzirati tijek procesa. Na kraju pisma ipak optimistično izražava nadu da će se taj slučaj pravedno riješiti te da će napokon moći podmiriti sva dugovanja, i to ponajprije Zagli od kojega se prijateljski opršta.⁴⁸

Bolest, pa nadanja i maštanja o pravdi, pratila su tako Demetra Novakovića do završetka njegova životnog puta.

Već sljedećeg mjeseca, u rujnu 1845., umire u Zagrebu.⁴⁹ Zahtjevi nekih vjerovnika za sekvestracijom njegove imovine upućuju se tada zagrebačkoj Gradskoj upravi kojoj ne preostaje drugo nego da kratko odgovori kako "umrli Demeter Novaković nije ostavio nikakav imetak", nego, naprotiv, više opterećujućih zahtjeva, te da ne postoji mogućnos tislplate zaostalih dugova.⁵⁰ Želja vjerovnika da ti dugovi prijeđu na njegovu suprugu, dovela je pak udovicu u nezavidan položaj da se (poučena iskustvom još iz godine 1816.) mjesecima bori za dio koji joj je prijeko potreban za vlastito uzdržavanje.⁵¹ Nedovršeni procesi, kao onaj još iz 1832. s F. Beckerom iz Pariza, te kasniji sa srbijanskim knezom iz 1845. nisu bili završili ni idućih godina.⁵²

⁴⁰ Acta pol., spis br. 1893 od 17. V. 1842., PAZ.

⁴¹ Od Novakovića potražuje Licaner Granz Regiment 75 forinta za ulov pijavica, ali ne može to naplatiti "weil Demetter Novakovich eingehalten Nachrichten zufolge in Handlungs-Angelegenheiten irgendwo in der Schlawonischen Militair-Granze sich aufhaltend bestendig von Agram abwesend ist." (Acta pol., spis br. 1991 od 16. III. 1845., PAZ). Supruga Barbara odbija platiti taj dug jer je "jam a biennio, exqueo Maritus meus in exteris moratur..." (Acta pol., spis br. 2162 od 27. V. 1845., PAZ).

⁴² Acta pol., spis br. 4006 od 14. X. 1845., PAZ.

⁴³ U pismu upućenom D. Zagli u Mitrovicu Novaković, uz ostalo, piše: "... ob es mir möglich anders zu handeln ist, in dem ich den letzten Kreuzer in die Potasche eingelegt...habe..." (Acta pol., ovjereni prijepis pisma od 10. VIII. 1845. priložen spisu br. 4044 od 28. X. 1845., PAZ.)

⁴⁴ Isto. U nastavku pisma Novaković još piše: "... in meiner gegenwärtigen Stellung, wo ich an diesen fattalen Pottasche geschafte bis heute... ausständigen habe nicht in Stande bin, Ihre gerechten Verlangen genüge zu leisten..."

⁴⁵ Acta pol., spis br. 3238 od 26. VII. 1845., PAZ.

⁴⁶ Vidjeti bilješku 41.

⁴⁷ Acta pol., spis br. 4044 od 28. X. 1845., PAZ.

⁴⁸ Isto.

⁴⁹ U dostupnim matičnim knjigama nismo mogli pronaći točan dan smrti D. Novakovića.

⁵⁰ Na pismo karlovačke Generalne komande od 10. listopada 1845. zagrebački Magistrat odgovara da "... weil hierorts verstorbener Demeter Novakovich - wie Dienst amtlich ernannt worden ist - kein Vermögen hinterlassen hat... keine Möglichkeit der Berichtigung dess... ruckständigen Betrages zu 75 F. CM vor handen seien..." (Acta pol., spisi br. 4711 i br. 4719 od 12. XII. 1845., PAZ.)

⁵¹ Acta pol., spisi br. 3857 od 10. X. 1845.; br. 4006 od 28. X. 1845.; br. 195 od 16. I. 1846.; br. 863 od e.III. 1846. i br. 1712 od 28. IV. 1846., PAZ.

⁵² U spis br. 2825 od 14. X. 1848. (PAZ) priložen je i spis s ročišta od 26. X. 1847. u sporu koji se vodi još iz 1832. između Beckera i Barbare Novaković, kao i njezina molba za nastavak procesa. U spisu br. 678 od 18. II. 1848. (PAZ) moli se odobrenje roka za nastavak parnice Demetra Novakovića, trgovca iz Zagreba, i kneza Mihaila preko njegova opunomoćenika Antonija Topalovića.

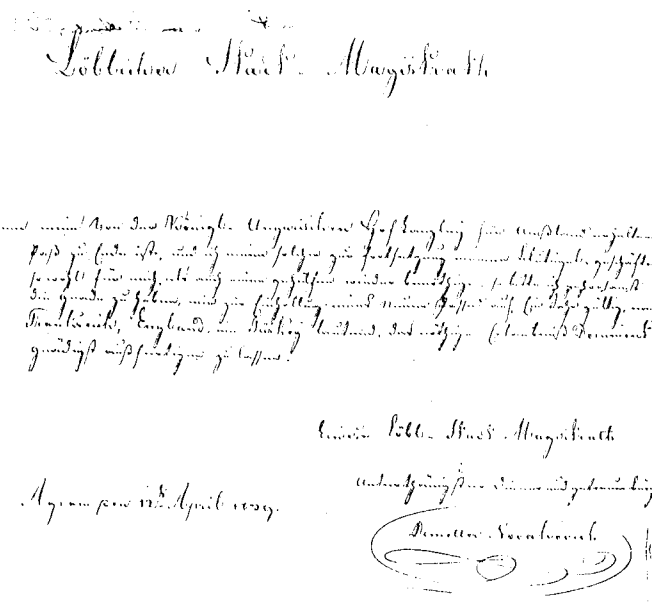
EPILOG

Ovim posljednjim istraživanjima enigma Novaković donekle je riješena. Dobio je ime, znamo mjesto i godinu rođenja, kao i mjesto i godinu smrti. Poznati su njegova profesija i način poslovanja, njegova radinost, ambicije i težnje da postane uvaženi poslovni čovjek sa širokim radijusom kretanja (od Pariza i Engleske do Turske, na jednoj, i Pruske, na drugoj strani). Saznali smo ponešto i o onome što nam je najvažnije - o njegovu ulasku poput kometa u orbitu dagerotipije, ali i relativno brzom udaljavanju iz nje. Ipak, ostaje tajna koju do sada nismo uspjeli razriješiti, a tiče se kulturnog ozračja u prostoru i vremenu najveće afirmacije hrvatskoga narodnog preporoda. Zagreb je tada imao već pet stalnih novina, odnosno časopisa, koji su bili relativno dobro informirani, pa je tako jedan od njih vrlo žurno donio i vijest o najavi epohalnog izuma dagerotipije u Parizu. To otkriće prihvaćeno je s oduševljenjem i prikazano gotovo kao znanstvena fantastika. Informiranost će, međutim, potpuno zakazati nekoliko mjeseci poslije, kada će domaći sin taj isti izum osobno donijeti iz Pariza

i prikazati ga u praksi pred očima javnosti, a možda i pred očima dopisnika peštanskog mjesečnika "Der Spiegel", koji će već u siječnju 1840. javiti o Novakovićevu snimanju Zagreba. U našem se tisku ni nakon toga neće naći mjesta ni za kakvu vijest ili bilješku o tome, tada i u svjetskim razmjerima zanimljivom događaju. Devetnaest godina poslije, kad je Novakovićeva pojava dobila svoje mjesto u Kukuljevićevu "Slovníku", povijesna je nepravda bila ispravljena, a djelomično je bilo prevladano i prijašnje fatalno nerazumijevanje sredine.

U našem vremenu, u godini 211. obljetnice njegova rođenja, vjerujemo da ćemo napokon biti u mogućnosti prevladati sve te povijesne nedorečenosti i Demetru Novakoviću, prvome hrvatskom dagerotipistu, pružiti i osigurati ono mjesto u Hrvatskoj i samo u hrvatskoj kulturnoj povijesti, koje mu - kao jednom od prvih Daguerreovih sljedbenika i širitelja epohalnog izuma pripada. Zahvaljujući u jednom segmentu i našem Novakoviću, dagerotipija je brzinom i silinom plimnog vala preplavila Europu, Ameriku, a vrlo brzo i cijeli svijet.

8. Molba Demetera Novakovića za produljenje putovnice (12. travnja 1839.)

Nada Grčević

DEMETER NOVAKOVIĆ - FIRST CROATIAN DAGUERREOTYPIST

The large number of documents and files in the Zagreb History archives allows us to reconstruct the course of his life. He was born in Pitomača in 1786 and came to Zagreb in 1807. In 1813 he married Barbara Panisić following which he opened his own shop and became a permanent citizen of Zagreb in 1815. His ability for hard work and his aptitude for business, which he had shown even earlier, made possible his swift success but in 1816 suffered the theft of goods of considerable value for which he was fined a large sum of money. It took him many years to wipe out the debt and he was not free to carry out normal business until 1829 in which year he made contact with F. Becker, a Paris merchant, and began to trade in leeches.

A record in the archives shows that in 1839 Novaković applied for extension of his passport to travel to France, England and Turkey and newspaper extracts show that he was in Paris and learned daguerreotype there from Daguerreotype himself. The author considers that he must have arrived in Paris just when the epochal discovery of daguerreotype was being made. He seems to have immediately recognized the possibilities of the new invention and immediately took the opportunity to order the then expensive equipment which had just begun to appear on the market. At the same time he would have been able to attend the first demonstrations by Daguerreotype of his new inventio and been present at the photographing from the window of Palais d'Orsay in September 1839. In this way Novaković was among the first and narrowest circle of Daguerreotype's "pupils" and followers, those who later spread his fame. He contributed to this dissemination of Daguerreotype's discovery by himself take pictures that same year in Zagreb, and already in 1840 Belgrade.

From this short but important episode of Daguerreotype in Croatia no pictures by Novaković have been preserved. The author continues to follow Novaković's career, as through unsound business ventures, usually the result of unreliable partners he ended in poverty and died in 1845.